

VAIDINIMAI, VAIDUOKLIAI ARBA DEMONAI, O GAL PASAULĖJAUTA...

PETRAS BIELSKIS

Prof. Petras Bielskis. Aistės Čėsnaitytės nuotrauka iš Vyskupo Motiejaus Valančiaus memorialinio muziejaus archyvo

Seniausia ir gryniausia mūsų liaudies drama yra *Vestuvinė rėda*. Nesunkiai atsekama ir meninio mąstymo tradicija, sugėbėjimas kalbėti apie pasaulį, sukuriant vyksmą arba vaidinant. Kita vertus, čia daug ženklų, kurie liudija antropomorfinių dievybių liekanas – svočios rauda prie moteriškos lyties stabo, padaryto iš šiaudų kūlio¹, jaunosios ritualinis veiksmas lieti midų ar vyną į lubas atskleidžia senovės baltų bičių deivės Austėjos kulto semantiką², grupinės, didžiosios šeimos elgsena – sargybiniai arba mituliai „gulėjo per veselę su draugėmis, vežusiomis jaunąją“³. Jaunojo broliai ar net pusbroliai, šokdindami iš eilės nuotaką, rodo paprotinės teisės paveldą⁴.

Tai – neolito pradžios palikimas, akmens amžiaus kultūra. Matriarchatą keičia pa-

triarchatas, įsigali prievartinio nuotakos grobimo arba pirkimo papročiai – nuotakos slapstymas, vartų užkėlimas ir gynimas, virkavimas. Tai pirktinių vestuvių formos⁵. Vėl ženklai iš labai seniai, iš tolimų epochų – prieš Kristų ir po Kristaus.

Iš pradžių buvo ritualas, bet vėliau, nutolęs nuo sakralumo (šventumo), virto apeiga, papročiu ar vaidinimu. Kultūros židiniams nutolstant, ženklai praranda pirmykštę prasmę, bet kalbėjimo forma nevalingai užsikoduoja genuose ir išlieka. Ne teatras, o vyksmas. Žmogaus gyvenimas pakartojamas kaip Rugio kalendorinėje dramoje per vyksmą: pasėjo rugelį, sužaliavo rugelis, iškentė žiemą rugelis, išplaukė varpomis rugelis, nukirto dalgėmis rugelį, iškūlė spragilais, sumalė akmeninėmis girnomis ir padėjo duonele ant stalo.

Kokia galinga tautos atmintis, kuri net per kelias epochas išlaiko patirtį iš tolimų epochų! Kažkokia kosminė atminties atmaina.

Viduramžiais jėzuitai, atidarę Akademiją Vilniuje, susidūrė su keistu reiškiniu – studentai Šventąjį raštą noriau vaidino negu skaitė. Vaidino kiemuose, gatvėse ir ypač bažnyčiose. Jie, į klasikinę lotynišką tekstą įterpdami intermedijas gimtąją kalba, naudojo senosiomis liaudies vaidinimo formomis, lietuvių juoko kultūra. Šventraštis, kaip ir mūsų *Vestuvinė rėda*, įgydavo komedijinių elementų. Kita vertus, niekur bažnyčiose jau nebevaidindavo. Vizituojuantys provincijolai raportais užpylė Jėzaus draugijos generolą Romoje, kuris neapsikentęs apie vaidinimus ėmė rašyti provincijolams direktyvinius laiškus: „Jeigu jos [intermedijos] yra tik tolesnio turinio dalies paaiškinimas (tačiau nemanoma, kad taip yra), tada gali būti, jei ne, reikia jas visai pašalinti“⁶. Jėzuitų pasiteisinimo laiškuose iš Vilniaus jaučiamas nuogaštavimas, kad jeigu

lietuviams uždraus vaidinti bažnyčioje, čia Dievo žodis neateis.

Vaidinimas iškeliamas kaip dvasinė lietuvių substancija. Tai patvirtina, kad vaidinimas lietuviams buvo ne tik gerai žinomas, bet ir reikšmingas.

Pirmiausia, kas buvo tie akademijos studentai? Viduramžių dokumentai, įvairūs memorialai rodo, kad dauguma jų buvo atėję iš miškuose buvusių sodybų. Nuo žemės. „Mykolas Gerulskis (1689-10-20), žemaitis, baigęs filosofiją ir teologiją, turėdamas didelį lietuvių pamokslininko talentą, ėmė nuolatos eiti tas pareigas; Kazimieras Ginkevičius (1682-03-02), žemaitis, tiesiai iš naujokyno buvo pasiųstas į Tilžę, kur sakė lietuviškus pamokslus, jo gimtoji lietuvių kalba buvo tokia graži, kad paprasti klausytojai jį tiesiog garbinte garbino; Povilas Juodeika (1646-06-25), žemaitis, dirbo pamokslininku įvairiose kolegijose, taip pat ir Karaliaučiuje; Jonas Juknevičius (1617), žemaitis, ilgą laiką dirbo misionieriumi ir pamokslininku Karaliaučiuje, Pranciškus Kelpša (1689), žemaitis, pasižymėjo ypatingu lietuvių pamokslininko talentu, buvo vadinas „lietuvių apaštalu“; Jurgis Smoloka (1680-02-28), žemaitis, garsus poetas, dėl nepaprasto iškalbingumo vadinamas „Lietuviu Auksaburniu“, daug metų dirbo lietuvių pamokslininku Karaliaučiuje, Tilžėje, Varniuose. Tokį pat titulą turėjo Laurynas Skšetuckis (1650-08-02), žemaitis, beveik visą laiką sakęs pamokslus lietuvių kalba; Petras Vaičiūnas (1687), žemaitis, filosofijos daktaras, puikiai kalbėjo lietuviškai; Mykolas Varševičius (1612-09-30), lietuvis, apie 30 metų dirbo misionieriumi Lietuvos kaimuose“⁷.

Akivaizdus Žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio įdirbis įgyvendinant Tridento susirinkimo tautinės bažnyčios idėjas. Būtent jis pirmas surinko Alsėdžių apylinkių kai-

mo bernus, išmokė rašto ir juos išmoksino. Daug yra raštingų, bet šitie žemaičiai turėjo kažką daugiau, atsinešė iš prigimties, nes žmonės juos „garbinte garbino“, vadino „lietuvų apaštalais“. Mūsų laikams reikalingesnis tas „kažkas“, einantis greta raštingumo, greta kuriančio žmogaus.

Įdomu, kad vienuoliai, viduramžių ateiviai, savo laiškuose išskelbia dar vieną keistą tiems laikams mūsų dvasios bruožą. Jie sakosi radę tikinčią tautą. Lietuviai suprato esant gyvenimą šiaupis ir anapus. Tą mintį patvirtinta ir seniausias mitas apie Sovijų.

Misijonieriai. Memorialuose pasakytą, kad jie „aplankė kaimynystėje, netoli nuo miesto esančius kaimus, rado visiškai nenormalią padėtį ir dėl to labai nelaimingus žmones. Du iš jų, surinkę vaikus ir mokę krikščionių tikėjimo pradmenų, pastebėjo ant vieno vaiko kaklo kabant prastos medžiagos maišelį. Įtardami, kad čia yra koks nors prietaras, jie paklausė berniuką, ką jis ten turįs įsidėjęs. Tas atsakė, jog turįs ten savo dievą; gavęs iš motinos; motinos paliepiamu jį nešiojįs. Mūsiškiai tą skudurą išvertė ir rado dvi nupjautas žalčių galvas. Kai jie jas atėmė, berniukas ėmė rėkti, reikalauti gražinti jo dievą ir – nuostabus bei apgailėtinas dalykas – labai sunkiai susirgo. Mūsiškiai jį ramino ir, davę vaškinį avinėlį, panaudoję šventųjų relikvijas, pagydė ligą, o žalčių galvas atnešė man“. (Lebedys J., *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, Vilnius, 1976, p. 199).

Vėl tekstai apie tikėjimą. Bet jų esmė ne tikėjimas, ne vaikas, ginantis motinos dievą, bet pati motina. Ką ji kalbėjo savo vaikui, kaip ji sugebėjo sukurti tokį Dievą, kurį vaikas mirtinai gina? Tai ir yra tas mūsų ieškomas „kažkas“. Būtent vertybių paveldėjimas ir supratimas, įsitikinimų žūtbūtinumas yra esminis pašaliečio liudijimas apie lietuvio dvasią.

Dvasia ir forma arba reiškimo būdas.

Vytautas Kavolius sako, kad „vaidinimas atsiranda, kai gamtos nebepakanka“. Lietuviai niekada gamtos nepakako ir nepakanka, jis nuolat ją perkuria, sustiprina, sumalonybina, turi transcendentinį mąstymą. Realus ir išgalvotas gyvenimas – žmogaus žemė, žmogaus dangus, žmogaus pragaras.

„Kai gamtos nebepakanka“, atsiranda demonizmas arba mitai apie demonus. Protėvių arba vėlių kultas, hipertrofuoti žmogaus

vaizdiniai, raganų procesai irgi ateina iš ten, gyvi mūsų kultūrinėje sąmonėje. Apie tai yra išlikę viduramžiais tų pačių jėzuitų paliudyjantys tekstai.⁸

Kadangi mitologija nėra tik „pasaulis ir jo daiktai, bet tai, ką žmogus galvoja apie pasaulį, daiktus ir save patį“⁹, tai, kalbėdami apie dievus ar demonus, žmonės pasakoja apie save. Taip klausome ir girdime savo istoriją, savo kultūrą ir tikėjimą, suprantame gentainių išgyvenimų dramatiškumą, jaučiame žmogaus baimę kosminėje erdvėje.

Sakysite, kad visa tai labai toli, uždaryta raganų teismų tardymo protokoluose.

Paimkime iš arčiau, vyskupo Motiejaus Valančiaus tekstus, pvz., „Buvo jau vėlyvas ruduo, lapkričio 6 d. Žvarbus šiaurės vakarų vėjas bepradėm pūtė su sniegu ir lietum. Aš turėjau tvirtą drobe apsiūtą skėtį. Suskambino į pamokas po pietų; pasiėmiau tą skėtį ir išėjau. Ligi tik priėjau Ano koplyčią, išskėčiau skėtį, mane pagavo audra. Knygos iš po pažasties iškrito, nusitvėriau abiem rankom už skėčio ir pakilau į orą. Skridau čia aukščiau, čia žemiau; tariaus į dangų nuskrisiąs. Švento Jono kalne pats vėjas užbloškė mane už koplyčios. Pasiekęs kojomis žemę, suglaudžiau skėtį, tada vėjas jau nieko nebegalėjo padaryti. Perskridau karčemą, tiltą, Varduvos upę, kuri rudens metu gili esti; pralėkiau oru mažiausiai 2 000 žingsnių. Prisipažįstu, nusigandau, nes mirtis buvo ant nosies. Todėl įėjau į Judo pabučiavimo koplyčią padėkoti viešpačiui Dievui už tai, kad išlikau sveikas. Vos tik priklupeu, kažkas, praeidamas pro šalį, koplyčią uždarė ir kablelį užkabino. Šokau prie durų, beldžiau, bet žmogaus nebebuvo. Palikau kaip paukštis narve. Tris ketvirčius valandos prastovėjau prie durų, žiūrėdamas pro plyšį tarp suvėrimo, ar kas neina. Galų gale išvydau ateinančią bobą, pradėjau belsti ir smarkai šaukti. Išgirdo ir atidarė. Bėgu kiek tik betesėdamas į klasę – jau būta arti galo pamokos¹⁰.“

Žmogus vykyme, kaip rugio grūdas kalendorinėje dramoje. Realus ir išgalvoto gyvenimo betarpiškas derinys taip pat ateina iš

(Nukelta į 4 p.)

Nuotraukoje – Žemaitija nuo Šatrijos kalno. 2014 m. gegužės mėnuo. Danutės Mukienės nuotrauka

PETRAS BIELSKIS

Petras Bielskis – Klaipėdos universiteto profesorius, humanitarinių mokslų daktaras, režisierius, teatrologas.

Gimė 1935 m. vasario 20 d. dabartinio Šilalės rajono Mėčių kaime (anuomet – Laukuvos valsčiuje). P. Bielskio mokslinės veiklos kryptys yra liaudies, mokyklinis teatras. Klaipėdos universitete profesorius dėsto teatro meno pagrindus, dramos teoriją, teatrologijos istoriją, spektaklio analizę, lietuvių teatro kritiką, lietuvių teatro genezę. Jis žinomas ir kaip novelių, pjesių autorius.

P. Bielskis 1953–1955 m. už antisovietinę veiklą buvo kalinamas Komijos lageriuose. Vėliau grįžo į Lietuvą ir 1957–1960 metais studijavo Vilniaus universitete.

1963–1969 m. jis toliau mokėsi Lietuvos konservatorijoje Vilniuje, o 1977–1983 m. – Maskvoje (Lunačiarskio teatro meno instituto aspirantūroje). Mokslų daktaro laipsnį apsigynė 1983 metais.

Jis kurį laiką yra dirbęs ir profesionaliu aktoriumi. Tokią karjerą jis pradėjo 1956 m. Šiaulių dramos teatre, kuriame aktoriumi dirbo iki 1961 metų. Vėliau (1970–1980 m.), kai jau buvo baigęs Lietuvos konservatoriją, dirbo Lietuvos televizijos režisieriumi. 1975 m. Vilniuje, prie Menininkų rūmų, įkūrė Novelės teatrą ir jame iki 1985 m. dirbo režisieriumi.

1980 m. pradėjo dirbti Klaipėdos universiteto (iki 1991 m. vadinosi Lietuvos konservatorijos Klaipėdos fakultetu) dėstytoju.

1991 m. P. Bielskiui Klaipėdos universitete patikėtos Teatro pedagogikos katedros vedėjo pareigos, 1986 m. jam suteiktas docento, o 2000 m. – profesoriaus vardas.

2000 m. P. Bielskis tapo rašytojo Balio Sruogos, 2001 m. – vyskupo Motiejaus Valančiaus premijų laureatu. 2008 m. jam suteiktas Šilalės rajono Garbės piliečio vardas, o 2009 m. Petras Bielskis išrinktas pilietiškausiu klaipėdiečiu.

(Atkelta iš 3 p.)

toli. Liaudies dramoje „tekstas ir veiksmas yra lygiaverčiai, o atskirais atvejais veiksmas užima net vyraujančią vietą“¹¹.

Dar daugiau, M. Valančius, siekdamas savo tikslo, kuria išplėtotus vaidinimus: „Šačių parapiją žinojo vyskupas M. Valančius kaip labiausiai užsispyrusią ir atkakliausią. Šatiškiai ilgiausiai spyrėjosi ir nesidavė kunigams atverčiami į blaivybę. Nuvyko pats vyskupas ir šuktelėjo iš sakyklos jiems: „Sakykite man, mano mieli šatiškiai, ką turite su jumis daryti? Kaip aš pristatysiu Pona dievui jūsų girtas dūšes?“ Tik tiek tepasakęs, vyskupas nulenkę galvą ir atsi-klapęs sakykloje meldėsi. Žmonės sumišo, kumščiojo viens kitą ir tarpusavyje šnibzdėjo: „Žiūrėkite, vyskupas verkia, verkia dėl mūsų neklusnumo“. Netrukus šimtas vyrų suklaupė kaip mūras bažnyčioje ir didžiū balsu pragydo: „Dievas mūsų prieglauda ir stiprybė... kad ir žemė drebėtų... ir kalnai virstų į jūrų gilumas...“¹²

Šis epizodas tarsi mini dramos pavyzdys.

Daugelis vyskupo M. Valančiaus poelgių ir sprendimų pažymėti ryškia forma arba teatralumu – specialiai sukurta įtaigos priemonių sistema aukštesniam tikslui pasiekti. Vėl žūtūtinumas.

Kitas atvejis. M. Valančius Varniuose išventinamas į vyskupus. Koks čia vyskupas, jo motina – muzikė. Suponuojama priešprieša: pažeminimas ir išaukštinimas.

„Neilgai trukęs po savo konsekracijos, vyskupas Motiejus Valančius iškilmingoje draugystėje dvasiškųjų vyko į gimtinį savo sodžių, peržengęs slenkstį trobelės, kur gyveno jo motina, puolė jai po kojų ir prašė palaiminimo. Susigraudinusi senelė ištiesė j aną ranką ir, darydama ant jo kaktos kryžiaus ženklą, tarė virpančiu balsu:

– Sūnau, laiminau tave pirmą kartą, kad ant svieto atėjai; laiminau antrą kartą, kai į dvasiškąjį stoną tave išleidau, šiandien laiminu tave trečią kartą. O dabar, vyskupe, – tarė priklaupdama prieš jį, – tavo motina meldžia palaiminimo.“¹³

Ir Valančius palaimino savo motiną.

Čia taip pat būtina skirti tikslą nuo priemonių tikslui pasiekti. Motinos palaiminimas yra tikra ir nevestionuojama dvasinė vertybė, bet būdas tai vertybei realizuoti yra aiškiai sustiprintas, hipertrofuotas, kitaip sakant, suteatralintas. Palaiminimas čia tampa kaip priemonė kitam, toje situacijoje svarbesniam tikslui pasiekti – motinai išaukštinti.

Vyksmas ir įgimtas dieviškumo supratimas.

Mūsų laikai. Eimuntas Nekrošius analogiškai principu kuria visus savo spektaklius – vyksmas po vyksmo, kaip tapyboje iš atskirų spalvinių plėmų sudėstomas paveikslas (*Ilgą kaip šimtmetis diena, Metai, Faustas*).

„Otelo“ vaidinimas, pavyzdžiui, sudarytas, sąlyginai įvardinus, iš pykčio, keršto, liūdesio, nevilties, pralaimėjimo epizodų. Otelą vaidina aktorius Vladas Bagdonas. Dezdemona (aktorė E. Špokaitė) mirusi guli ant grindų. Otelas išgyvena liūdesį, tiksliau, kuria vyksmą apie liūdesį: perstatinėja daiktus, iš po tachtos ištraukia gėlių vazonus, skirsto pagal spalvą, stato prie Džiuljetos kojų, tarp kojų, prie galvos, atsineša laistytuvą, laisto, pirma vazonus, tada grindis aplinkui, kažką šukčioja, net sutrepsi, šoka...

Vaidinimo finalas. Apokalipsinis vyksmas – žmogus tarp dviejų stichijų. Otelo karsatas ar lovys su juo padedamas ant scenos briaunos, tarp scenos ir salės. Žmonės, daug žmonių stumia jį nuo scenos. Pasigirsta artėjančios bangos gausmas. Minia, apimta panikos, bėga gilyn. Banga atslūgo. Atsargiai, bet vėl stumia, vėl artėja banga... Ir tamsa.¹⁴

Panaši vyksmo kaip vaidinimo kalbos kūrimo struktūra aptinkama beveik visuose dabartinių lietuvių režisierių darbuose. Ir, žinoma, visur įgimtas dar tas „kažkas“, dieviškumas.

Vertybių paveldėjimas, įsitikinimų žūtūtinumas, dieviškumas. Iš kur visa tai? Genetinė atmintis, pirmos patirtys, „niekas nemaitina taip, kaip gimtoji vieta. Niekas, niekas.“¹⁵ Vėl sugrįžtame prie *Vestuvinės rėdos* poetikos – kuriamas išplėtotas vyksmas. Tai ir yra lietuviško vaidinimo tapatybės svarbiausias bruožas.

¹ Čepienė V., *Lietuvių liaudies vestuvių veikėjai*, Vilnius, 1977, p. 69.

² Greimas A., *Tautos atminties beiškant*, Vilnius, 1990, p. 274.

³ Valančius M., *Raštai*, Vilnius, 1972, t. 1, p. 270.

⁴ Dundulienė P., *Lietuvių etnologija*, Vilnius, 1991, p. 356.

⁵ Jurginis J., *Iš lietuvių kultūros istorijos*, Vilnius, 1958, t. 1, p. 252.

⁶ Ulčinaitė Eugenija, *Vilniaus Akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai*, Vilnius: Mokslas, 1987, p. 20.

⁷ *Ten pat.*, p. 15.

⁸ Lebedys J., *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, 1976, p. 210.

⁹ Greimas A., *Tautos atminties beiškant*, Vilnius, 1990, p. 29.

¹⁰ Valančius M., *Raštai*, 1972, Vilnius, p. 476.

¹¹ Skrodenis S., *Liaudies dramos užuomazgos lietuvių kalendorinėse apeigose*, Vilnius, LMA darbai, A serija, 1966, 2(21), p. 286

¹² Valančius Grigas, *Žemaičių Didysis*, Los Angeles (JAV), 1978, 1 d., p. 13.

¹³ Chociszewski J., *Złota księżka dla dzieci*, Poznań, 1896, p. 20.

¹⁴ E. Nekrošius, „Keturių režisūrinių tezės“, *Lietuvos scena*, 2007, Nr 1/6.

¹⁵ *Ten pat.*